

АВТОРСЬКІ НОВОТВОРИ-ІМЕННИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕТИЧНІЙ МОВІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті здійснено аналіз іменникових авторських лексичних новотворів, зафіксованих в українській поетичній мові другої половини ХХ століття. Визначено найбільш продуктивні словотвірні моделі, описано найактивніше поповнювані тематичні групи оказіональних номінацій. Схарактеризовано семантику, контекстну прагматику, стилістичне значення зафіксованих новотворів-іменників. Окремо вказано на збереження актуальних для української поетичної мови традицій неологічного оновлення словника.

Ключові слова: українська поетична мова другої половини ХХ століття, поетичний текст, поетичний словник, авторський новотвір, оказіональна номінація, словотвірна модель.

В статье осуществлен анализ авторских неологизмов – имен существительных, зафиксированных в украинском поэтическом языке второй половины ХХ века. Определены наиболее продуктивные словообразовательные модели, описаны наиболее активно пополняемые тематические группы окказиональных номинаций. Охарактеризованы семантика, контекстуальная прагматика, стилистическое значение зафиксированных единиц. Отдельно указано на сохранение актуальных для украинского поэтического языка традиций неологического обновления словаря.

Ключевые слова: украинский поэтический язык второй половины ХХ века, поэтический текст, поэтический словарь, авторский неологизм, окказиональная номинация, словообразовательная модель.

The Ukrainian poetic language vocabulary of the second half of the XXth century was rapidly growing primarily due to the process of neologisms' creation. Generally, this process is consistent with a growing tendency to renewal of the Ukrainian literary language vocabulary. The study of word-formation of the Ukrainian language is a priority issue of linguistics in the first third of the XXIst century.

The purpose of the article is to analyse the newly created nouns in the Ukrainian poetic language of the second half of the XXth century, to identify productive word-formation models, to characterize semantic and stylistic peculiarities of neologisms. Composition, suffixation and prefixation are the most productive ways of creating new nouns in the Ukrainian poetic language of the second half of the XXth century.

*Prefixes **су-, пра-, по-, на-** are low-productive in the modern Ukrainian literary language but they were actively used by the authors of the XXth century. Some micro-clusters are formed by nouns with prefixes **все-/усе-, мікро-, квазі-, анти-**, suffix **-ість**, and suffixes of subjective evaluation. The variety of word-formation types is evident due to the composites: a) with word-formation stems **чорно-/біло-**, b) with numeric components **сто, тисяча, три, сім**. The tradition of the author's word-formation is represented by neologisms with the components **сонце, небо**, with the prepositional component **-само**, with the post-positive element **-над**.*

The Ukrainian poetic vocabulary of the second half of the XXth century is enriched with many characters' names used by the authors. The semantic motivators of their creation are the followings: physical descriptions and psycho-emotional characteristics, character traits, professional characteristics, etc. The prospect for the further study is related to establishing a correlation between general and stylistic norms neologisms' creation.

Key words: author's neologism, occasional nomination, poetic text, poetic vocabulary, Ukrainian poetic language of the second half of the XXth century, word-formation model.

Постановка та стан вивчення проблеми. Словник української поетичної мови другої половини ХХ ст. активно розвивається насамперед завдяки процесам неологізації.

У сучасній українській лінгвостилістиці вже аксіоматичним стало твердження про те, що в поетичній мові неологізація словника відбувається активніше, ніж в інших функціональних стилях. Здебільшого ця неологізація узгоджена із загальними тенденціями оновлення словника літературної мови, демонструє «вписаність у літературну мову, відповідність чинним для періоду їх [авторських одиниць – О. С., Н. Р.] створення і для мовної системи загалом словотвірним, стилістичним, естетичним нормам» [5, с. 31], однак в окремих аспектах засвідчує вихід за рамки ustalених тенденцій і моделей. Дослідники, які зосереджують увагу на цих проблемах, відзначають активність дериваційних ресурсів поетичної мови, продуктивність морфологічного словотворення, зокрема складання слів та основ, афіксації – суфіксації й префіксації (Е. Ханпіра [7], Г. Вокальчук [1], Г. Сюта [5, с. 30–41], Л. Оліфіренко [3]). При цьому вивчення неологічних процесів на конкретних етапах розвитку національного художнього дискурсу не втрачає актуальності й залишається пріоритетним напрямком лінгвістичних студій у першій третині ХХІ ст.

Мета статті – здійснити аналіз новотворів-іменників, зафіксованих в українській поетичній мові другої половини ХХ ст., визначити найбільш продуктивні словотвірні моделі, схарактеризувати семантику й експресивно-стилістичне значення виявлених авторських одиниць.

Виклад основного матеріалу. Узагальнення основних здобутків сучасної неології та неографії, а також системне опрацювання неологічного матеріалу на рівні конкретних авторських ідіостилів дає підстави сформувати чіткі уявлення про основні моделі й домінуючі способи поетичного словотворення. Зокрема, в царині іменникового словотвору такими в поетичній неологічній практиці другої половини ХХ ст. є префіксація, суфіксація та композиція.

У поетичному словотворенні розглядуваного періоду активно використовуються неологічні потенції малопродуктивних для сучасної української літературної мови префіксів **су-, пра-, по-, па-**: *в сутемряві пугутькаса мені* (Л. Костенко); *коли у небі глибали праптиці* (Л. Костенко); *протяжний звук із прастепу* (І. Калинець); *розбуяна орда празілля* (І. Калинець); *Ти вся – од пранебеса до дна* (І. Драч); *Лиш непідвладні перемоги / недовідомих прастоліть* (В. Стус); *пам'ять чвалом праліта жене* (В. Стус); *всьяке смиренне падіння йде в праджерела цілющі* (В. Стус); *Бій потерзань, тривог і відчуттів* (М. Осадчий); *Вже погорою голос сновигає* (В. Стус); *погорою / веселий бенкет божевіль* (В. Стус); *Заткала вікна поніч волохата* (В. Стус); *Знялась під сонцем літня кушпела / поспогаду* (В. Стус); *Гойдається павіть, а сонце не гасне* (В. Стус); *правдивий паділ без'язиких слів* (В. Стус); *Тут паверх, паниз, пажиття і паскін* (В. Стус); *Ця Богом послана Голгофа / веде у паділ, не до зір* (В. Стус); *З золотим відтінком, як павіть* (І. Гнатюк); *рука нашої землі, вознесена над падоллям сліз* (І. Калинець); *стебло, павіть, барвінок* (І. Калинець); *Бризне листям буйно / Те пагілля* (Д. Павличко); *нічні і пажерливі звірі* (Д. Павличко); *З ложа непам'яті в пахолодь тиші* (І. Драч).

У корпусі субстантивних неолексем окремих мікрокорпус становлять новотвори з препозитивним елементом **все- / усе-**. У його межах диференціюємо два словотвірні типи:

1) словотвірний тип «все-/усе- + узуальна лексема»: *положке вітрило всечекання* (В. Стус); *успокоора майже невідпорна* (В. Стус); *всевельможність люті печалі* (В. Стус); *вседорога вужиться, як вуж* (В. Стус); *Ламка і витка всепадна вседорога* (В. Стус); *на всепрозрінні смертного скрику* (В. Стус); *Чи серцем не жахнуть од ознобу / на цих всебідах* (В. Стус); *розпелостити втіхи гін, всевідради* (В. Стус); *ти збагнеш / обнавіснілу всеницівність роду* (В. Стус); *лютості все наученої / нам на всечас відпусти* (В. Стус); *Земля посовгнулась, / Пливе розцелиною всебезодні* (В. Стус); *Бо ти еси довіку вільний ... в своєму всебутті*

(В. Стус); **всепрозріння** *добрих всеочей* (В. Стус);

2) композити, друга твірна основа яких зв'язана і не функціонує як самостійна одиниця літературної мови: *нервів його план / Лягає в план доби і у **всечасність*** (М. Вінграновський); *На **всерозхресті** лоті жаху* (В. Стус).

Іменникові новотвори з формантами **мікро-**, **квазі-**, **анти-** засвідчують окниженння поетичного висловлення: *На тих планетах – своє **мікролюдство*** (І. Драч); ***Мікро-Содом**, зашторена Гоморра* (Л. Костенко); *загляньте в чашу повну / По той бік **квазіпустоти*** (М. Руденко); *якою **антикров'ю** запалив її безсмертя* (І. Калинець); *якусь невідому планету **Антиземля*** (І. Калинець); *що в **антисвіті** є **антизірки**, / що у народах є **антинароди**, / що у століттях є **антивіки*** (Л. Костенко); *аби увійти в **антисебе*** (В. Стус); ***Антиббивця, антиєзуїт, / Антидеспот, антиможновладець**, / Чорну крешеш гору, і граніт / попід ноги сиплеться в безладді* (В. Стус).

Показові для поезії розглядуваного періоду новотвори – іменники середнього роду на **-я**: *безмір'я, стокрилля, кайдання, хмаров'я, громов'я, круторіжжя* (І. Драч), *перер'я, сніжиння, перелеття, темновиння, намистиння* (М. Вінграновський), *закордоння, плиття, крилля* (Д. Павличко), *свічаддя, багнеття, міжхвиля* (В. Стус), *квіття* (І. Калинець), *брам'я* (М. Осадчий), *чорнокнижжя* (Л. Костенко). Пор.: *у снах залітатиме дядько Зінько у **хмаров'я*** (І. Драч); *недаром, недаром / твій човник **міжхвиля** гойда* (В. Стус); *лячно задивляються в **свічаддя** людських озер* (В. Стус); *оживає вапно бульбашковим **квіттям*** (І. Калинець); *Край перелазу лузає соняшник **безслів'я*** (І. Калинець); *Ти також айстра / у **міжкамінні** старого Міста* (І. Калинець); *лелечого **крилля** помах обморозив мені обличчя* (Д. Павличко); *коли замкнуть тюремні **брам'я*** (М. Осадчий); *ночей **чорнокнижжя** читаю по буквах* (Л. Костенко).

Поетичний словник другої половини ХХ ст. активно збагачують також іменники абстрактної семантики із суфіксом **-ість**: *бездонність, бездомність, бездольність, березневість,*

всєблагість, всєнищівність, невиспокоєність, незглибимість, многофомність, лозовість та ін. У поетичних контекстах такі одиниці поліфункційні: з одного боку, вони надають висловленню книжної тональності, з другого – засвідчують абстрактність індивідуального мовомислення авторів. Пор.: **бездонність, бездомність, бездольність** – *невже це під сонцем-сонечком?* (І. Калинець); *марєво березневості синьої* (І. Світличний); *Бо я між небом і землею / спинився ... перед всєблагістю твоєю* (В. Стус); *і ти збагнеш / обнавісілу всєнищівність роду* (В. Стус); *Така досадна / невиспокоєність* (В. Стус); *Прозора незглибимість пойняла, / оплівши плеском лоскотним проміння дитинне серце* (В. Стус); *З многоформності природу / Бог лише виявить зумів* (В. Стус); *коли б той край/ пізнав дробинність нашу* (В. Стус); *вже весник-скоровість, і скорозріст, і лозовість* (І. Калинець).

Із-поміж суфіксальних новотворів особливе стилістичне навантаження в контекстах мають іменники із суфіксами суб'єктивної оцінки – і зменшено-пестливого, і згрубілого значення: *Затятий пилюган палив пожухлі стерні* (І. Драч); *Всі душі – зорі. / І багнетяки / в тих, за забором* (М. Осадчий); *на ганьбовище-розп'яття / ти кинула своє життя* (І. Світличний); *Ми – перетерчики чорнюці* (І. Драч); *Здійми мені хоча б якесь / Літатенятонько нещасне* (М. Вінграновський).

Різноманітність словотвірних типів демонструють зафіксовані в розглядуваній поезії іменники-композити. Їх чисельність пов'язана з продуктивністю самого способу осново- та словоскладання, що дає змогу не лише творити нові слова як одиниці поетичного тексту, але й імпліцитно насичувати їх додатковими відтінками семантики, експресивністю тощо.

Традиційні моделі поетичного словотворення репрезентують композити з колірними компонентами. Зокрема, спостережено активну появу іменників із твірними основами – колоративами **чорно-** та **біло-**: *Ця чорноземля скипілася й лягла* (І. Драч); *чорнопах зерно підбирав* (І. Калинець); *залізним корінням тримає ... чорноліс*

(І. Калинець); *жінка ... / мала великі очі **чорнодолі*** (І. Калинець); *Охриплі очі збіглися водне – / повторення оцього **чорноставу*** (В. Стус); *Як прохопитись **чорнокриллям** / під сонцем божевільно-білим* (В. Стус); *Як боляче ряхкоче / за **чорноводдям** доли спогад-сон* (В. Стус); *Яєчко ронить руки в **білоквіті*** (М. Вінграновський); *Вилечу з віяла верхи на вихорі – в **білограй*** (Б. Олійник); *Сняться нам / **біловоди дитинства*** (І. Калинець).

Інша нормативна і для сучасної української літературної мови, і для поетичної мови другої половини ХХ ст. неологічна модель умотивовує творення композитів із нумеративними компонентами **сто, тисяча, три, сім** та ін. Зазвичай такі нумеративні основи виконують функцію виразників або ж інтенсифікаторів поетичного змісту чи оцінки. Наприклад, новотвори з їхньою участю часто виступають гіперболізованими образами – актуалізаціями семи ‘страждання’: *Червоний біль од нагая / В очах розходився **стоколом*** (В. Стус); *світ обступає **стокрик** – Колима* (В. Стус); *Бо що застарі наші болі / над цей невидимий **стобіль?*** (В. Стус); *Пропадять, аеродроми, спелеться в **стожурбі*** (В. Стус); ***Стоголосіння** білих вуст* (І. Драч); *не просто відчай, а **тривідчай*** (І. Калинець). Також за допомогою таких okazіоналізмів автори увиразнюють оцінну експресивність поетичного висловлення: *Дай нам серія неприкаяні, / дай стрепіхатий **стогнів*** (В. Стус); *Я вийду в ніч, я позирну туди, / де захід за **стогорами** палає* (В. Стус); *Полон у полоні, межі **стомежа**. / Ти вся за горбами й горбами* (В. Стус); *Мертвий мій органе, лісу мій, / вилляте і вигускле **стозвуччя*** (В. Стус); *Ми – **тисячовесни**, жайвори, / що в невидиме пускають пісень водограй* (В. Стус); *Прийди ж, гармоніє, в **тривоженість** мою* (М. Вінграновський).

Натомість із поетизацією звичних уявлень про навколишній світ пов’язана поява іменникових новотворів із компонентами **два-/ дво-/ двоє-** (*Блакить **двокрилами** була* (І. Драч); *все обрушає нестерпно **двопогляд*** (В. Стус); *коли в обіймах б’ються злито / єства обох **двоєначал*** (І. Калинець); *починає життя зі струмка / і доходить нестримне **двоморя***

(І. Калинець)), **перво-** (*І марне марим вороттям / на **первонуть** свою* (В. Стус); *спробуй засягнути до крайчасу, / за прапервні, і все почати знов / **первослідом*** (В. Стус); *пророста смаглява наша мова / Із **первослів** про Ігорів похід* (Б. Олійник); *І по корі, абстрактнім **первозорі** / Синув мороз* (І. Драч).

Як мововияви сучасної поетико-словотвірної норми та продовження традиції авторського словотворення сприймаються оказіональні одиниці з ключовими лексемами поетичного словника *сонце, небо* у препозиції: *А в серці літа – щедрий **сонцепад*** (Л. Костенко); *перестиглий стручок дощу / золоті павучки **сонцепаду*** (І. Калинець); ***Сонцегін**, капіляр соломи* (І. Драч); *вірне слово / Прокинеться ясним **сонцеголовом*** (І. Драч); *Біль вмира / У грандіознім **сонцетанці*** (І. Драч); *Чому одне **сонцеголовом**, / Чому одне бринить – сльоза* (І. Драч); *Зворохобилися айстри / приосіннім **сонцелетом*** (В. Стус); *Як боляче ряхкоче **сонцепруг*** (В. Стус); *Стрічаю **сонцесхід** я не анахоретом* (М. Осадчий); *та на мій живот / подай **сонцеворот*** (І. Калинець); *У сизо-збурену **небопадь** / Здійми мені хоча б якесь / Літатенятонько нещасне* (М. Вінграновський). Композити з названими формантами у постпозиції – малопоширені: *З усіх колосків **буйносонця**, / снопе золотий, встань* (І. Драч); *Як же мені сонце в сонце – тільки в **словонебі** відшукати* (І. Драч). Проілюстрована неологічна продуктивність додатково підтверджує смислову й культурологічну знаковість поетизмів *сонце, небо* як мовно-естетичних знаків національної культури. У ширшому вимірі такі одиниці є важливими для розуміння особливостей мовної свідомості автора.

У руслі антропоцентричної парадигми створені іменники із займенниковим препозитивним компонентом **само-**: ***самоповертання** до роздоріж* (В. Стус); *В дорозі довгих **самопоминань*** (В. Стус); *Я відчуваю власну смерть – живою, / як і загибель – **самовороттям*** (В. Стус); *Деся я спинився в **самовижиданні** виростаю на однім жданні* (В. Стус); *пророк ... в передчуванні віщого кінця / **самофіри***

й **самовоскресіння** (В. Стус). Частина таких новотворів засвідчують виразно негативну оцінність: *Тож приспішишь, йдучи в самовигнання* (В. Стус); *недозволений простір / живого духу кличе **самосмерть** / подобою життя* (В. Стус); *а межи нами – лялечка німа:/ розпечена, аж біла з **самоболю**, / як цятка пекла, лаконічний крик усесвіту* (В. Стус); *жага **самотерзання** в вимерлому світі / напівречей-напівлюдей* (В. Стус); *Ця **самоокупація** душі, оця облуда людяності* (В. Стус); *за оргії **самогвалтів**, за кайфи **саморозп'ять** / Я честі своєї твердиню, нескорений образ свободи ... не здам і на п'ядь* (І. Світличний); *Вклались критики під возом в трансі **самоприспання*** (Г. Чубай). Негативну оцінність та експресію цих поетичних новотворів актуалізують і підтримують інші складники контексту. До таких належать двочленні генітивні метафори *подоба життя, цятка пекла, крик усесвіту*, розгорнута метафора інтенсифікованого змісту *розпечена, аж біла*, прикладкова структура *напівречі-напівлюди*, негативно марковані мікрообрази *облуда, оргія, транс*, епітети *недозволений, вимерлий* тощо.

Варто наголосити на тому, що словотворення з компонентом **само-** – одна з визначальних рис ідіопоетики В. Стуса, який активно експериментував у царині оказіонального словотвору, розбудовуючи свій індивідуальний поетичний словник і словник поетичної мови другої половини ХХ ст. загалом. Тому «більшість із цих неолексем ... є знаковими з погляду креативних шукань» [6, с. 19].

Низка іменників-новотворів засвідчує продуктивність неологічної моделі з постпозитивним елементом **-пад**, що активно апробована національною поетичною практикою (пор.: *зорепад*): *А в серці літа – щедрий **сонцепад*** (Л. Костенко); *Не травень, а **пелюсткопад** / Біжить по українських жилах* (М. Осадчий); *всі саги запрудив / аж до краю землі / **сонцепаду*** (І. Калинець); *Сердечь розбитих **серцепад*** (М. Вінграновський); *Підібрані в пелену в ніч **грушепаду*** (І. Драч); *Тож під листя **кругопадом...** / Мріють сині-сині айстри* (В. Стус).

В окремих контекстах новотвори формують градаційні або ж ампліфікаційні ряди, в яких відбувається логічно-образний розвиток ключового слова поетичної синтагми чи її об'ємнішого сегмента тексту. Пор.: *Дівуліня, дівчина, дівогоренько* (І. Драч); *Сиротина ж, сиротуля, сиропташечка* (І. Драч); *Віримо, суєвіри, у дно глека і штольні / (донниці, дивнички, доннички)* (І. Калинець). Такі контексти переконливо засвідчують специфіку «словотворчості як особливого виду психолінгвальної діяльності індивідуума» [1, с. 462].

Поетичний словник другої половини ХХ ст. активно збагачують індивідуально-авторські назви осіб. Семантичними мотиваторами їхнього творення є найрізноманітніші ознаки: зовнішньопортретні риси (*Ой чорнявич чи білявич зі мною ізвлада?* (І. Драч)), психоемоційні характеристики, риси характеру (*Покірливець – як папірець: / звідки повіне – повинеться* (І. Калинець); *Скільки обережних обережників* (І. Драч); *Спанькова лежанка стліла* (І. Калинець); *Ти – суньголов. Ти скрізь напропадиме* (Л. Костенко), характеристики за родом занять, виконуваних дій (*Мостар в броню сховав свою любов* (Б. Олійник); *бджоли в бороді солодаря* (І. Калинець); *Вона мене боїться – рубача* (Д. Павличко); *Безрідні руйнники в шалі нестями, / Бува, обертають в румовища їх* (І. Гнатюк); *Як чорномаги, круки чорнооко / Читають книгу мерзлої землі* (І. Гнатюк), сфера зацікавлень (*це один з кіновіруючих / Душу віддав органу поезії* (І. Драч)), генеалогічна характеристика (*діти дістають до хвилі – ті капітанченки малі* (І. Драч)

Семантику okazіональних назв осіб часто ускладнює позитивна або ж негативна оцінка: *Бабумамця, бабутатко, бабусонечко* (І. Драч); *Виплодень зла – хижий демон* (М. Осадчий); *На голови / Мерзакам / Прокляття шлю* (М. Осадчий); *ми перетерчики чорнюці* (І. Драч). Особливо послідовно така оцінність простежується в контекстах, ускладнених структурами звертання із неологізмом у позиції вокатива: *Чому ти себе так просто видав, / Мій білобривчику, мій лукавий* (І. Драч); *Ти прилинь, прилинь, моя*

прилиленько (М. Вінграновський); *Чим же ти так прилацився*, *невитоптанику мій*, *невичовганику* (І. Драч); *Сип*, *біловійнику мій перелесний* (І. Драч).

Висновки і перспективи дослідження. Поглиблений аналіз новотворів-іменників, спостережених в українських поетичних текстах другої половини ХХ ст., дає змогу визначити найбільш продуктивні словотвірні моделі, визначити продуктивні афікси, схарактеризувати семантику й експресивно-стилістичне значення зафіксованих одиниць. Актуальні для аналізованого дискурсу словотвірні й семантичні типи оказіоналізмів за незначними винятками не виходять за рамки традиційних неологічних моделей і відбивають корпус найбільш продуктивних афіксів, зокрема префіксів та суфіксів. І встановленням кореляції між загальнономовною й стильовою художньою неологічною нормою пов'язана перспектива подальших досліджень у цій царині.

Бібліографічні посилання

1. Вокальчук Г. М. Словотворчість українських поетів ХХ століття. Острог : Нац. ун-т «Острозька академія», 2008. 536 с.
2. Григорьев В. П. Поэтика слова. Москва : Наука, 1979. 343 с.
3. Оліфіренко Л. Словник поетичної мови Василя Стуса. Рідковживані слова та індивідуально-авторські новотвори. Київ : Абрис, 2003. 90 с.
4. Словотворчість шістдесятників. Василь Стус, Ігор Калинець, Іван Світличний, Григорій Чубай / Вокальчук Г. М. та ін. ; відп. ред. Г. М. Вокальчук. Рівне, Острог, 2010. 492 с.
5. Сюта Г. М. Лінгвосвіт поезії авторів Нью-Йоркської групи. Київ : Вид. дім Д. Бураго, 2010. К., 2010. 168 с.
6. Сюта Г. М. Цитатний тезаурус української поетичної мови ХХ століття. Київ : КММ, 2017. 384 с.
7. Ханпира Э. Об окказиональном слове и окказиональном словообразовании. *Развитие словообразования современного русского языка*. Москва, 1966. С. 153–166.